

УДК 159.9.07; 378.1

Психолого-педагогічний супровід навчальної діяльності:
вектори трансформації та евристичний потенціалЄ. В. Фролова
jfrolova07@mail.ru

У статті наведені узагальнені результати дослідження різних психологічних чинників (інтелекту, мотивації, стилевих особливостей пізнавальної сфери особистості, метакогнітивних здібностей) на ефективність навчальної діяльності. Аналіз проведено в контексті побудови моделі психолого-педагогічного супроводу навчальної діяльності. Показано особливості взаємозв'язку розглянутих факторів з навчальною успішністю і можливість їхнього використання в якості мішеней розвивального та корекційного психолого-педагогічного впливу.

Ключові слова: навчальна діяльність, психолого-педагогічний вплив, навчальна успішність.

В статье приведены обобщенные результаты исследования различных психологических факторов (интеллекта, мотивации, стилевых особенностей познавательной сферы личности, метакогнитивных способностей) на эффективность учебной деятельности. Анализ проведен в контексте построения модели психолого-педагогического сопровождения учебной деятельности. Показаны особенности взаимосвязи рассматриваемых факторов с учебной успеваемостью и возможность их использование в качестве мишеней развивающего и коррекционного психолого-педагогического воздействия.

Ключевые слова: учебная деятельность, психолого-педагогическое воздействие, учебная успешность.

The article presents the generalized results of various psychological factors (intelligence, motivation, personality cognitive sphere's style features, metacognitive abilities) on the effectiveness of educational activities studies. The analysis is conducted in the context of educational activity psychological and pedagogical support model constructing. The features of considered factors relationship with academic success and possibility of their use as aims of developing correctional psychology-pedagogical influence are shown.

Key words: educational activity, psychology-pedagogical influence, educational success.

Актуальність. У сучасних умовах суспільства, що трансформується, однією з найбільш гострих проблем є проблема підвищення якості освіти. Зміна культурного фону істотно модифікує регулятивну роль психологічних чинників, які розглядаються як значущі в забезпеченні навчальної діяльності, що орієнтує на уточнення мішеней розвивального впливу. Тому актуальним завданням сучасного освітнього простору є визначення регулятивної ролі психологічних властивостей, які є внутрішніми умовами продуктивного навчання й мають специфічний вплив при виборі методів навчання та організації навчальних занять.

Аналітичний огляд. Поточні зміни суб'єктів освітнього процесу можуть бути охарактеризовані з погляду трансформації декількох аспектів:

- цінносно-сислової сфери особистості. Відповідно до поглядів Н. Хоува й В. Штрауса (теорія поколінь, адаптована О. Антиповим і Є. Шаміс [1]) активними суб'єктами освітнього процесу в поточний момент і в найближчому майбутньому виступають представники так званих поколінь X (покоління 60-80-х), Y (покоління Мілленіум) і Z (народжені після 2000 р.). Кожне покоління характеризується стійкими цінностями, що сформувалися, і, відповідно, мотивами й регуляторами діяльності. Прикладні аспекти теорії поколінь знайшли активне застосування в сфері проектування бізнесу, відбору кадрів, керування персоналом та можуть ефективно використатися й для формування освітньої політики;

- пізнавальної сфери особистості. Останніми десятиліттями відзначається значна «візуалізація» сучасної культури, а, отже, й перехід від переважних в інформаційному обміні (спілкуванні, навчанні) словесно-мовних способів кодування й перероблення інформації до візуальних [2]. Значного поширення набули такі феномени як «кліпове мислення» і «кліпова свідомість» [3], «посттекстове» мислення [4], соціальні мережі й електронна комунікація. Провідним чинником таких перетворень є прискорення ритму сприйняття інформації й перебудова пізнавальних процесів в режим швидкого перемикавання з одного фрагмента інформації на інший. Наслідком найчастіше виступає зниження продуктивності пізнавальної діяльності: руйнування цілісності й однорідності змісту (фрагментарність), неуважність, гіперактивність і дефіцит уваги, втрата логіки й глибини інформації. Такий вектор у розвитку відносин людини з інформацією вимагає детального вивчення з метою забезпечення трансляції змісту в процесі комунікації й навчання;

- регуляторної сфери особистості. Регуляторним компонентом навчальної діяльності виступає мотивація навчання, що забезпечують високу результативність навчання не тільки при безпосередньому педагогічному впливі, але й пролонгує пізнавальну активність студентів та перетворює зовнішню регуляцію в саморегуляцію [5, 6]. На даному етапі трансформації суспільства ми спостерігаємо істотну зміну зовнішніх (соціальних) мотивів навчання, соціальної престижності вищої освіти, значущості професій, потреби суспільства у фахівцях певного напрямку й напрямів підготовки, уявлень студента про власну реалізацію. До внутрішніх регуляторних ресурсів особистості відносять також і «метакогнітивні здібності» [7]. Цим терміном позначено метакомпоненти пізнавальної діяльності: процеси керування, вибір стратегії, вибір ментальної репрезентації, розподіл когнітивних ресурсів тощо. Дослідження метапізнання в освіті має значний потенціал для допомоги викладачам при побудові й навчанні стратегіям оволодіння знаннями. Фактично для учнів це означає «вивчати своє власне мислення», а для

викладачів – надання знань і формування навичок ефективних стратегій рішення проблем на основі пізнавальних і мотиваційних характеристик мислення.

Надалі ми проаналізуємо можливі шляхи розвитку системи психолого-педагогічного супроводу навчальної діяльності на основі зазначених характеристик.

Ціннісно-смілова сфера є ядром особистості й містить, скоріше, «обмеження», чим «можливості» для змін в силу формування у ранні періоди розвитку особистості (до 10-12 років) і своєї стабільності протягом життя. Закордонні дослідження особистісних особливостей сучасної молоді [8] показують інфляцію нарцисичних рис особистості, зниження креативності, девальвацію дорослості й відповідальності, зниження здатності до цілепокладання й саморегуляції поведінки й діяльності. У зв'язку із цим, у сфері менеджменту й керування персоналом активно впроваджуються тренінгові програми, спрямовані на компенсацію вихідного «дефіциту» цих особистісних ресурсів: «Тайм-менеджмент», «Тренінг цілепокладання» тощо.

Застосування теорії поколінь (Н. Хоув, В. Штраус [1]) пов'язане із використанням провідних мотивів поколінь у системі заохочень/покарань при формуванні мотивації співробітників та корпоративної етики. Перенесення цього досвіду у систему освіти надає можливості для зміни основних регуляторів навчання, серед яких на сьогодні найбільш впливовим виступає одержання стипендії (і тому контрактні студенти та іноземці є некерованими у цьому сенсі). Для представників покоління X основними цінностями є досягнення успіху, прагматизм, матеріальний комфорт. Тому й основні регулятори навчальної діяльності мають бути пов'язаними із одержаннями матеріального підкріплення (стипендій, нагород), кар'єрного зростання або престижного працевлаштування, замість ідеологічних нагород (грамот, почесних звань), які були дієвими регуляторами для покоління «бумерів». Покоління Мілленіум зазнає труднощів із побудуванням далекої перспективи, тому заохочення мають бути побудовані за принципом «тут і зараз» (моментальне підкріплення, одержання бонусів), їхні цінності «брендів» та власної свободи можуть бути використані як мотиви престижу («брендовість» ВНЗ або спеціальності, локальні бренди факультетів – «Кращий студент року», «Кращий у номінації...» тощо) або сполучення навчання й спілкування (організація навчання у формі літніх таборів, виїзних програм, навчання за кордоном).

Пізнавальна сфера особистості містить як «жорсткі» регуляторні ланки, які мають слабку пластичність (інтелект), так і «гнучкі» ланки – стильові характеристики (когнітивні стилі, стилі кодування інформації), що мають високу варіативність й сензитивність до конкретних умов протікання навчальної діяльності.

За даними різних дослідників [7] показники психометричного інтелекту у вигляді IQ слабо детермінують реальні інтелектуальні й навчальні досягнення особистості, разом з тим, виявлено ефект «порогу інтелекту», що відображає необхідність досягнення певного (граничного) значення IQ для успішності в тій або іншій сфері діяльності. Автором [2, 9] показано, що властивості інтелекту зберігають регуляторну роль на прикладі дослідження інтелекту в студентів харківських вузів. У цьому дослідженні взяли участь 355 студентів харківських вузів технічних і гуманітарних спеціальностей. У роботі було використано тест структури інтелекту (Р. Амтхауера). Було встановлено, що загальним фундаментом успішності навчання студентів технічних напрямів підготовки є теоретичне вербальне й невербальне мислення та комбінаторні здібності. Математичні здібності мають предметно-специфічний вплив і формують успішність тільки за математичними і природничими дисциплінами. Загальним фундаментом успішності навчання студентів гуманітарних напрямів підготовки є рівень розвитку математичних здібностей. Вербальні здібності практичного і теоретичного плану мають предметно-специфічний вплив й обумовлюють більш високий рівень успішності за математичними і природничими дисциплінами. Було визначено, що академічна успішність сучасних студентів спирається на конкретно-практичне мислення, яке здатне забезпечити успішність професійної діяльності, що має суто прикладний характер. Тому завданням вищої освіти повинно стати цілеспрямоване розвинення здібностей до узагальнення й абстрагування, творчих здібностей, теоретичного мислення.

Предметом психологічного аналізу можуть бути й індивідуально-своєрідні форми організації досвіду особистості. Оскільки навчальний матеріал може бути презентований у різних модальностях, це створює «перцептивні» коридори й задає напрям подальшого аналітико-синтетичного перероблення інформації. У зв'язку із цим індивідуальні репрезентації світу [10] можуть бути розглянуто як предиктори успішного навчання студентів.

На основі власних досліджень було розроблено методику діагностики стилів кодування інформації [11], яка визначає 5 стилів: візуальний, аудіальний, предметно-практичний, словесно-мовний, сенсорно-емоційний. Застосування даної методики є психометрично обґрунтованим, що забезпечує ефективність її використання. В результаті було розкрито регуляторну роль стилів кодування інформації (СКІ) у забезпеченні академічної успішності [10]. Доведено, що студенти різних напрямів підготовки мають первинні розходження у психофізіологічних особливостях сприйняття: студенти технічних спеціальностей є лівопівкульовими індивідами з домінуванням словесно-мовного СКІ; студенти гуманітарних спеціальностей – правопівкульові індивіди з домінуванням візуального, предметно-практичного й сенсорно-емоційного СКІ. Успішність навчання студентів на першому курсі слабо детерміновано особливостями сприйняття. На випускних курсах відбувається «предметна стильова спеціалізація», що пов'язано із формуванням навчальних стратегій на основі переважаючих СКІ. Успішність навчання студентів технічних напрямів підготовки обумовлено позитивним впливом сенсорно-емоційного СКІ і негативним впливом – розвинутого словесно-мовного СКІ. Успішність навчання студентів гуманітарних напрямків обумовлено позитивним впливом візуального СКІ й рівня розвитку другої сигнальної системи. Негативний вплив на окремі по-

казники успішності навчання мають предметно-практичний і сенсорно-емоційний СКІ.

На основі результатів дослідження було сформульовано рекомендації з організації навчальних занять і вибору засобів презентації навчального матеріалу [2], основний вектор яких спрямований на опору на переважаючі стилі кодування інформації та збіг стилю викладання й навчання або збагачення стильової поведінки. В залежності від напрямку підготовки пропонуються різні форми організації навчальних занять, диференціація навчання на основі внутрішньої (нежорсткої) диференціації. Окремі рекомендації стосуються вибору візуальних засобів викладання (наочних, мультимедійних) з урахуванням того, що не всяка наочність сприятиме підвищенню ефективності навчання, вона має бути не «порожньою» («мурзилочною»), а концептуальною. Інакше посилення візуалізації навчального матеріалу буде мати контрпродуктивний характер (знижує успішність навчання).

Регуляція процесу навчання є не менш важливою ланкою й забезпечується функціонуванням мотиваційної сфери особистості. Проведене дослідження в харківських вузах [5, 12] дозволило відкрити ряд феноменів її організації та створити рекомендації. Встановлено домінування вузької сімейної мотивації із яскраво виразним незрілим компонентом (зобов'язання, почуття провини, бажання виправдати очікування батьків тощо), яке притаманне студентам технічних напрямів підготовки та домінування прагматичної, соціально спрямованої мотивації, яке притаманне студентам гуманітарних і економічних напрямів підготовки. Визначено феномен «мотиваційного виснаження», який реалізується на двох рівнях: емоційному (збіднення емоційної конотації) та смислового (втрата особистісного смислу мотивів). Основними векторами роботи у напрямку корекції мотивації навчання є формування широкої соціальної мотивації, яка здатна замінити вузьку сімейну мотивацію, що втрачає свою значущість на випускних курсах, та перегляд сформованих уявлень в системі «викладач – студент» таким чином, щоб взаємодія студента із викладачем була побудована на основі «трансляції особистісного смислу».

Регуляторним компонентом навчання виступають також метакогнітивні здібності. З метою вивчення цього аспекту у 2014 році було проведено педагогічний експеримент на біологічному факультеті Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна. Студентам 2-го курсу під час написання контрольної роботи з дисципліни «Психологія» було запропоновано надати оцінку (у балах) своєї впевненості у правильності відповідей на питання роботи та очікувану оцінку, яку вони можуть отримати за роботу. Це завдання активізує саме метакомпонент навчання, оскільки орієнтований на рефлексію своїх когнітивних здібностей. Надалі було встановлено кореляційний зв'язок (за методом Кендалла) між балами впевненості, очікуваної і реальної оцінки. Достовірний зв'язок було визначено тільки між власною впевненістю та очікуваною оцінкою ($\tau=0,54$, $p<0,001$) на загальній вибірці (75 студентів), що вказує на слабку розвиненість здатності до усвідомлення і рефлексії власних розумових здібностей та надвисоку оцінку очікуваних навчальних досягнень. Надалі було здійснено порівняння груп студентів, які виявили високу та низьку успішність у написанні роботи (за методом крайніх груп). Було виявлено розходження у структурі кореляційних зв'язків між трьома показниками. В групі неуспішних студентів усі показники (очікувана оцінка, реальна оцінка та власна впевненість) є позитивно пов'язаними між собою ($\tau=0,40$, $\tau=0,44$, $\tau=0,75$; $p<0,01$). Це означає, що в структурі метакомпонентів неуспішних студентів спостерігається недиференційованість рівня домагань, рефлексії актуального стану здібностей та некритичність до результатів діяльності. В групі студентів, які успішно виконали завдання було виявлено тільки один негативний зв'язок між реальною оцінкою та рівнем впевненості ($\tau=-0,71$, $p<0,001$). Тобто, це означає, що невпевненість і сумніви у своїх досягненнях та здібностях виявляють позитивний вплив на реальний рівень досягнень. Або це можна зрозуміти, що висока критичність та вимогливість до себе забезпечують і більш високий рівень академічних успіхів. Ці результати орієнтують на створення системи заходів, спрямованих на підвищення та цілеспрямоване формування метакогнітивних здібностей. Це можуть бути поточні завдання, які спрямовані на самооцінювання власних досягнень, аналіз й критику у виконання завдань тощо. Такий напрям роботи у сучасній психології розглядається [10] саме як найбільш ефективний для формування інтелектуальної компетентності.

Висновки

На основі проведеного аналізу можуть бути сформульовані висновки, що розкривають потенційні шляхи модернізації системи психолого-педагогічного супроводу навчальної діяльності:

1. розширення системи заходів, спрямованих на корекцію особистісних особливостей, пов'язаних із дефіцитом зрілості, відповідальності, здатності до цілепокладання та мотиваційного виснаження у напрямку тайм-менеджменту, цілепокладання у формуванні життєвого шляху, смислового наповнення мотивації навчання;

2. розроблення і трансформація системи заохочень/покарань у навчальному процесі із урахуванням цінностей покоління, що є суб'єктами навчальної діяльності;

3. створення системи моніторингу пізнавальних здібностей студентів та формування на цій основі рекомендацій щодо обрання напрямку фахової підготовки для студентів, принципу комплектації академічних груп, розроблення засобів і методів навчання, які орієнтовані на підготовку фахівців прикладних напрямів і підготовку наукових кадрів, відбору студентів до магістратури та аспірантури, прогнозування успішності студентів і аспірантів;

4. створення системи заходів, спрямованих на підвищення та цілеспрямоване формування метакогнітивних здібностей у вигляді поточних завдань, форм організації і проведення навчальних занять.

Перспективною у цьому напрямі може стати робота не тільки психологічної служби, а й професорсько-викладацького складу, спрямована на включення до навчальних курсів елементів психологічного супроводу.

Література

1. Шамис Е. Теория поколений / Е. Шамис, А. Антипов // **Маркетинг Менеджмент.** – 2007. – № 6. Електронний ресурс. Режим доступу: http://old.e-xecutive.ru/publications/specialization/newfolder8086/article_5457/
2. Кочарян, О. С. Когнітивні ресурси забезпечення успішності навчальної діяльності студентів: навч. посіб. / О. С. Кочарян, С. В. Фролова, В. М. Павленко. – Х.: Нац. аерокосм. ун-т ім. М. Є. Жуковського «Харк. авіац. ін.-т», 2011. – 64 с.
3. Гиренок, Ф.И. Метафизика пата (косноязычие усталого человека). – М: Лабиринт, 1995. – 201 с.
4. Фрумкин, К.Г. Клиповое мышление и судьба линейного текста. // Ineternum 2010. – №1. – Электронный ресурс. Режим доступа: [http://nounivers.narod.ru/pub/kf_clip.htm от 02.01.2012].
5. Фролова Е. В. **Особенности регуляции учебной активности у студентов гуманитарных и технических специальностей** / С. В. Фролова // **Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського.** Серія «Психологічні науки». – 2010. – Том 2. – Вип. 4. – С.254-259.
6. Павловец Г.Г. Учебная мотивация как фактор профессионального становления современных студентов / Павловец Г.Г., Филоненко В.В. – Электронный ресурс. Режим доступа: conf.stavsu.ru/_WordDocs/604.doc
7. Холодная М.А. Когнитивные и метакогнитивные предпосылки интеллектуальной компетентности в научно-технической деятельности / М.А. Холодная, О.Г. Берестнева, И.С. Кострикина // **Психологический журнал** / Ред. А.Л. Журавлев. – 2005. – Том №1. – 2005. – С. 29-38.
8. Stein J. Millennials: The Me Me Me Generation / Joel Stein // **Time.** – 2013. – May 20. Электронный ресурс. Режим доступа: <http://content.time.com/time/magazine/article/0,9171,2143001-8,00.html>
9. Фролова Е. В. Особенности структуры интеллекта студентов-первокурсников технических и гуманитарно-экономических специальностей / Фролова Е. В., Санжаровська Н. В. // **Вісник Київського національного університету.** Серія соціологія, психологія, педагогіка. – 2009. – Вип. 2. – Т. 1 (XI). – С.351-353.
10. Фролова Е. В. Анализ стилевых особенностей восприятия: психолого-педагогические аспекты / Е. В. Фролова // **Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.** Серія Психологія. – 2010. – № 913. – С. 165-169.
11. Фролова Е. В. Разработка методики диагностики стилей кодирования информации / Е. В. Фролова, Н. В. Санжаровская // **Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна.** Серія Психологія. – 2010. – № 857. – Вип. 42. – С. 226-232.
12. Фролова С. В. Мотивація навчання як чинник регуляції навчального процесу / С. В. Фролова // **Збірник матеріалів V Міжнародної конференції «Управління в освіті»** (м. Львів, 14-16 квітня 2011 р.). – Львів, 2011. – С.328-329.

Literatura

1. Shamis E. Teoriya pokolenij / E. Shamis, A. Antipov // **Marketing Menedzhment.** – 2007. – № 6. Elektronnij resurs. Rezhim dostupu: http://old.e-xecutive.ru/publications/specialization/newfolder8086/article_5457/
2. Kocharyan, O. S. Kognitivni resursi zabezpechennya uspishnosti navchalnoji diyalnosti studentiv: navch. posib. / O. S. Kocharyan, E. V. Frolova, V. M. Pavlenko. – Kh.: Nac. aerokosm. un-t im. M. E. Zhukovskogo «Xark. aviac. in.-t», 2011. – 64 s.
3. Girenok, F.I. Metafizika pata (kosnoyazychie ustalogo cheloveka). – M: Labirint, 1995. – 201 s.
4. Frumkin, K.G. Klipovoe myshlenie i sudba linejnogo teksta. // Ineternum 2010. – №1. – Elektronnyj resurs. Rezhim dostupa: [http://nounivers.narod.ru/pub/kf_clip.htm ot 02.01.2012].
5. Frolova E. V. Osobennosti regulyacii uchebnoj aktivnosti u studentov gumanitarnykh i texnicheskikh specialnostej / E. V. Frolova // **Naukovij visnik Mikolajivskogo derzhavnogo universitetu imeni V. O. Suchomlinskogo.** Seriya «Psichologichni nauki». – 2010. – Tom 2. – Vip. 4. – S.254-259.
6. Pavlovec G.G. Uchebnaya motivaciya kak faktor professionalnogo stanovleniya sovremennykh studentov / Pavlovec G.G., Filonenko V.V. – Elektronnij resurs. Rezhim dostupu: conf.stavsu.ru/_WordDocs/604.doc
7. Kholodnaya M.A. Kognitivnye i metakognitivnye predposylki intel-lektualnoj kompetentnosti v nauchno-texnicheskoj deyatel'nosti / M.A. Kholodnaya, O.G. Berestneva, I.S. Kostrikina // **Psixologicheskij zhurnal** / Red. A.L. Zhuravlev. – 2005. – Tom №1. – 2005. – S. 29-38.
8. Stein J. Millennials: The Me Me Me Generation / Joel Stein // **Time.** – 2013. – May 20. Elektronnij resurs. Rezhim dostupu: <http://content.time.com/time/magazine/article/0,9171,2143001-8,00.html>
9. Frolova E. V. Osobennosti struktury intellekta studentov-pervokursnikov texnicheskix i gumanitarno-ekonomicheskix specialnostej / Fro-lova E. V., Sanzharovska N. V. // **Visnik Kiiv'skogo nacionalnogo universitetu.** Seriya sociologiya, psixologiya, pedagogika. – 2009. – Vip. 2. – T. 1 (XI). – S.351-353.
10. Frolova E. V. Analiz stilevyh osobennostej vospriyatiya: psichologo-pedagogicheskie aspekty / E. V. Frolova // **Visnik Kharkivskogo nacionalnogo universitetu imeni V. N. Karazina.** Seriya Psichologiya. – 2010. – № 913. – S. 165-169.
11. Frolova E. V. Razrabotka metodiki diagnostiki stilej kodirovaniya informacii / E. V. Frolova, N. V. Sanzharovskaya // **Visnik Kharkivskogo nacionalnogo universitetu imeni V.N.Karazina.** Seriya Psichologiya. – 2010. – № 857. – Vip. 42. – S. 226-232.
12. Frolova E. V. Motivaciya navchannya yak chinnik regulyaciji navchalnogo processu / E. V. Frolova // **Zbirmik materialiv V Mizhnarodnoï konferencii «Upravlinnya v osviti»** (m. Lviv, 14-16 kvitnya 2011 r.). – Lviv, 2011. – S.328-329.